

БАЗАЛЬТОВИЙ ВАЛУН – «НЕТИПОВА» ГІРСЬКА ПОРОДА ПОЛТАВСЬКОГО КРАЮ

Чеботарьова Л.В.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

Геологічна будова Полтавщини формувалася в певних умовах протягом тривалої геологічної історії, це вплинуло на характер залягання та поширення корисних копалин. У межах УКЩ сформувались потужні поклади граніту, залізистих і магнетитових кварцитів, мергелю. ДДЗ – це територія, яка впродовж 350 млн. років поступово заповнювалась морськими і континентальними відкладами, тому вона багата на нафту і газу, торф, буре і кам'яне вугілля, пісок, глину, суглинки, джерелами мінеральних вод.

Базальт це вулканічна гірська порода, яка утворюється внаслідок швидкого охолодження лави на поверхні або на дні світового океану. Вулканічні процеси на Полтавщині відсутні, але вони відігравали величезну роль у формуванні її надр у період від глибокого докембрію до кінця мезозойської ери [3]. У той час сформувались поклади діабазу, які добувають на півдні області в межах залізорудних родовищ Горішньоплавнівського, Лавриківського Єрестівського, Біланівського. Покладів базальту в області не виявлено.

У 2015 р. полтавськими і дніпропетровськими археологами, на чолі з відомим українським археологом, історіографом та музеєзнавцем, кандидатом історичних наук О. Б. Супрунечком, було виявлено декілька зразків базальтового валуна на глибині 6 м у кар'єрі для вибирання материкового суглинку поблизу с. Покровська Багачка Хорольського району Полтавської області. У той час проводилися розкопки у ході реконструкції автодороги М – 03 Київ – Харків – Довжанський. Археологи вивчали побутові та поховальні пам'ятки доби пізнього бронзового віку басейну середньої та нижньої течій Псла, старожитності богуславсько-білозерської археологічної культури та інше, як зазначено В. А. Ромашко та О. Б. Супрунечко у збірнику наукових праць «Старожитності Лівобережного Подніпров'я» [5]. Причиною появи базальтових валунів на обстежуваній місцевості може бути перенесення їх з інших територій потужними водними потоками або льодовиками у минулі геологічні епохи.

Базальти в Україні відкриті у Рівненській, Закарпатській і Донецькій областях. Це ефузивна (вулканічна) гірська порода лужного складу, яка складається переважно з плагіоклазу, піроксену, олівіну, вулканічного скла і мінералів – магнетиту, ільменіту, апатиту та ін. Назва «basalt» давня, єгипетського або ефіопського походження, перекладається як «залізовмісний камінь», «темний» або «чорний», «кип'ячений» [4]. За хімічними і фізичними властивостями виділяють декілька різновидів. Текстура базальтів змінюється від однорідної до пористої та мигдалекам'яної. На Україні поширені базальти

дрібнозернистої структури, звичайно темно-сірого або чорного кольору, але може бути зеленими, коричневими. Ця гірська порода устеляє океанічне дно та залягає в океанічних хребтах, або концентрується на поверхні землі у вигляді розшарованих інтрузій [3]. Базальт широко використовується в будівництві (бруківка для мощення доріг, базальтовий щебінь для залізничного полотна, наповнювач для залізобетонних конструкцій), є сировиною для кам'яного литва, базальтової вати (витримує широкий діапазон коливання температур, не вбирає вологу), застосовується як кислототривкий матеріал у хімічній промисловості. Із базальтового пилу виготовляють відносно термостійкий картон, тепло- і звукоізоляційні волокна, які не поступаються за характеристиками скляним. Порода не має природної фонові радіації, тому вважається цілком екологічною. На Рівненщині, в Костопільському районі, на базі Івано-Долинського родовища базальтів у 1972 р. створено геологічну пам'ятку природи місцевого значення «Базальтові стовпи». Загальна протяжність відслонень базальтів у межах заповідної території – 180-230 м. Щільні ряди колон-багатогранників прикрашають місцеві мальовничі краєвиди монументальністю і геометричною досконалістю [6].

У 2019 р. з ініціативи та за сприяння О. Б. Супруненка колекція гірських порід фонду Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського поповнилася одним із знайдених базальтових валунів. Розмір зразка 69x47x32 см, колір темно-сірий, поверхня гладка – має природну шліфовку, що відповідає характеристиці валунів (рис. 1).

Рис. 1. Базальтовий валун в експозиції залу № 1 відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Окрім нової знахідки у музеї зберігаються 20 унікальних зразків базальтів, які у 1906 р. лубенською поміщицею, меценатом, видавцем, громадською діячкою К. М. Скаржинською були подаровані земському музею

разом з приватною музейною збіркою, яка нараховувала 20 тис. експонатів, з яких 3836 – з природознавства (мінералогії, геології, біології), і 4 тис. томів наукової бібліотеки [1, 2]. Унікальність базальтів полягає в тому, що вони є складовою навчальною колекцією німецької фірми «Krantz in Bonn». Зразки мають однакову форму, розміри коливаються в межах від 5,5х6х2,5 см до 12х8х3 см, за переважанням вмісту тих чи інших складових мінералів базальти мають відповідну назву, наприклад, лейцитовий базальт, нефеліновий базальт, базальт щільний з авгітом, базальт з олівіном.

Базальтовий валун із Хорольщини поповнив багату петрографо-мінералогічну колекцію фонду музею і зайняв чільне місце в експозиції відділу природи поруч із кістяком мамонта – «велетом» льодовикової епохи та зразками інших гірських порід і мінералів – кам'яних свідків геологічної історії краю.

Список використаних джерел:

1. ДАПО, ф. 875, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
2. Кигим С. Л. Петрографічні і мінералогічні матеріали фірми «Krantz in Bonn» (Німеччина) у музейній збірці К. М. Скаржинської / С. Л. Кигим, Л. В. Чеботарьова, В. І. Старченко // Старожитності Посулля. Пам'яті С. К. Кульжинського (1867-1943): збірник наукових праць / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК; Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації; Управління культури і мистецтв виконкому Лубенської міської ради; Лубенський краєзнавчий музей [відп. ред. Супруненко О. Б.; редкол.: Біляєва С. О., Ковальова І. Ф., Кулатова І. М. та ін.]. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПК, 2017. – С. 75–82.
3. Павлов Г. Г. Петрографія: підручник / Г. Г. Павлов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 527 с.
4. Павлов Г. Г., Гасанов Ю. Л., Митрохин О. В., Павлова О. О. Систематика магматичних порід : Посібник з курсу «Петрографія». – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 65 с.
5. Ромашко В. А. До питання про культурні складові населення заключного етапу пізнього бронзового віку басейну Псла / В. А. Ромашко, О. Б. Супруненко // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2016: збірник наукових праць / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК; Інститут археології НАН України; ЦОДПА; [наук. і відп. ред. Супруненко О. Б., редкол.: Івакін Г. Ю., Ковальова І. Ф., Кулатова І. М. та ін.]. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2016. – С. 30–56.
6. <http://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-17.html>